

# DEN SÄNKTA RIBBANS PARADIGM

**Ulrika Nielsen**

Vad är det som gör litteratur angelägen och levande?  
Ulrika Nielsen följer upp några teman från hennes  
essä *Vad är litteratur och vad ska man ha den till?*

Hösten 2023 gav jag ut en essä i Ellips skriftserie lilla e. Essän hade titeln *Vad är litteratur och vad ska man ha den till?* och den orsakade, tillsammans med **Fredrik Hertzbergs** essä om litterärt värde, en livlig litterär debatt i Svenskfinland. Debatten tenderade att hamna på sidospår, som hade sin grund i en del missförstånd och fria fantasier om essäerna som den som yttrade sig ofta inte ens hade läst, men den fördjupades sedan, och det är glädjande, inte minst för att vår ambition inte var att slå fast något definitivt. Jag skrev min essä just i förhoppningen att den skulle utgöra en öppning för samtal om vad litteratur som konstform är och kan vara, vad litteraritet är, och hur vi ska kunna värna den seriöst syftande litteraturen, skapa förutsättningar för att böcker som gör något fundamentalt annat än *säljerska* kunna fortsätta skrivas, ges ut, nå fram till allmänheten och ingå i ett levande intellektuellt samtal. Det finns mycket att säga om den samtida litteraturens tillstånd, som är sammanbundet med samhällets värderingar och prioriteringar, och med en grundare och mer förenklad föreställning om vad det innebär att vara människa. I förehavande essä tänkte jag passa på att fokusera på ett spår som det inte fanns utrymme att utveckla inom ramen för Ellips-häftet. Man skulle kunna kalla det frågan om verkligheten.

#### LITTERATURENS DOMÄNER

Så här inleder den brasilianska författaren **Clarice Lispector** sin roman *Passionen enligt G.H.*, som kom ut 1964:

*...jag söker, jag söker. Jag försöker förstå. Försöker ge någon vad jag har upplevt men jag vet inte vem, och jag vill inte ha kvar det jag har upplevt. Jag vet inte vad jag ska göra med det jag har upplevt, jag är rädd för denna djupgående desorganisation. Jag litar inte på vad jag har varit med om. Har jag varit med om något som jag, för att jag inte visste hur jag skulle uppleva det, har upplevt som något annat?*

Jag kommer att tänka på ett författarskap som Lispectors när jag än en gång reflekterar över det dominerande tillståndet för samtidslitteraturen. Helt enkelt för att Lispectors böcker är så fundamentalt annorlunda, de är levande anomalier när man läser dem här och nu. Notera bara hur boken börjar; den har ingen början. Några tankstreck antyder att det aktuella subjektet befunnit sig här ett tag, kanske länge, det är först nu läsaren nås av hennes röst. Det är en insisterande röst, en uppriktig röst, som talar om sin vilshenhet i förhållande till verkligheten, sitt sökande sig fram. Någon föreställning om mottagaren finns inte här; hon vet inte vem hon ska rikta sin erfarenhet till, hon vill inte ens ha den här erfarenheten, än mindre kompromissa med den för att kunna profitera på den, snarare är det något som övermannar henne och tvingar henne att tala, att överlämna sin erfarenhet till någon okänd instans. Berättarrösten präglas också av en misstänksamhet, som inte minst är en misstänksamhet gentemot språket och dess strukturer: har hon upplevt något som hon inte rätt kan förstå, eftersom det är något helt nytt, annorlunda, främmande, något som inte har inlemmats i språket, är bortom språket och de kända kategorierna? Vad vi möter är *ratio* och *intellectus* i samspel. Det är i den här sortens domäner som litteraturen har en unik möjlighet att, som ingen annanstans, utforska och frammana helt ny insikt och ett slags kunskap.

Även om det som jag i min Ellips-essä kallar *mainstreamismen* är mycket dominerande i dag kommer det naturligtvis ut böcker som, likt Lispectors fast på egna sätt, upptäcker något annat, öppet och levande, något som ofta är kopplat till ett intresse för språk- och formfrågor. Hur fint mottagande en del av dessa böcker än får så tenderar de att hamna i en skuggzon, vilket är lite gåtfullt, men har att göra med att dessa titlar och författare behandlas som smala, icke-säljande, i grunden ovidkommande genom hela det litterära fältets olika moment, så att säga från ax till limpa – möjligen med undantag för stipendie- och prisnämndskommittéer. Vad det stora flertalet nås av, eller snarare kanske tar

emot, är i stället de böcker som behandlar verkligheten som om den redan var känd. Det behövs alltså ingen distans till den, ingen beskrivning eller något utforskande av den; den är vad den är, *fix und vertig*, och i denna färdigstöpta värld rör sig människor enligt givna mönster med erfarenheter som även de framställs som redan kända. *Det oförståeliga resten* (Jon Fosse) och *den verkliga händelsen* (Birgitta Trotzig), som borde vara litteraturens huvudämnen, lämnas utanför; vi antas också vara vad vi är, och som alla andra.

#### BEKVÄMLIGHET ELLER MOTSTÅND?

Det här förhållningssättet till värld, språk och identitet är kännetecknande för den absoluta majoriteten av den skönlitteratur som uppmärksammas stort i samtidens litterära klimat. Om den senaste Augustprisvinnaren **Andrew Waldens** *Jävla karlar* skrev **Annina Rabe** i Expressen:

*Jag tror att det oftast är läsoplevelsen som avgör, med betoning på "upplevelse". Alltså bokens förmåga att snabbt bygga en värld som engagerar. Waldens bok, om en kaotisk uppväxt, har ett direkt tilltal och en tydlig dramaturgi som omedelbart kopplar läsaren i sitt grepp. Jag märkte det själv när jag läste den; trots att det är en historia som ofta gör ont var det en bok jag ville stanna i.*

En bok som väcker starka känslor och som jag vill *stanna* i. Jag slås av att de böcker som verkligen gör någon skillnad inte alltid, men påfallande ofta, kan fungera precis tvärtom. Likt den talande i citatet ovan är man desorienterad, desorganiserad i mötet med det man läser – var är jag, vad är det som är på väg att bli till? Texten bjuder ett motstånd som gör att man inte alltid mäktar med att stanna i den, att läsa den i ett sträck. Den manar till ett annat slags läsart, som är långsammare, reflekterande, leder till anteckningar om man är lagd åt det hållet, eller till andra böcker. Ibland läser man inte ens ut boken. Den ligger där och vibrerar, och en dag, kan-

ske långt senare, hittas man av den igen; man är redo för nya tag, har tagit en omväg via andra erfarenheter; först nu börjar man förstå – men vad? Det visar sig inte på en gång; det är som med livet.

Av sådan läsning förändras man. Jag menar inte att en enda bok förändrar en, även om det naturligtvis också kan hända, men man förändras i längden av att tvingas konfrontera och gå i dialog med något annat än sitt vaneseende, och sig själv, som ibland felaktigt kan tas för något enhetligt och stabilt. Hur förändras man? Blir man en bättre människa? Det tror jag inte, i många avseenden blir man säkert en knepigare människa, mer misstänksam, ifrågasättande, trotsig – rentav ensam? (Jag vet inte, det är olika.) I vilket fall tror jag att förändring i sig är något gott, känslan av möjlighet, att det finns något annat än konsumtion, reaktion, upplevelser och Netflix-serier, att världen inte är given utan något som ständigt skapas eller framkallas, att det finns något meningsbärande att uppmärksamma någon annanstans, och någonting annat och ytterligare att *bli*. Om inte annat gör det tillvaron mycket intressantare. Det finns förstås starka krafter som inte vill att sådan verksamhet alls ska finnas; det förmodas inte vara lönsamt, det kan leda till att människor börjar trilskas med det allmänna, det rådande, som tas för ett naturgivet nödvändigt tillstånd vi bara har att acceptera, anpassa oss till eller gå under – kufar har ingen plats i det rådande paradigmet. Det finns helt enkelt starka ekonomiska och ideologiska krafter som inte vill uppmuntra till ett levande tänkande, till ett levande liv, till eget ansvar och modet att vara annorlunda.

#### DEN SÄNKTA RIBBAN

I en lång och fascinerande essä i tidskriften *Arche* (nr. 66–67 2019) går **Maxim Grigoriev** igenom några samtidsromaner, som han analyserar grundligt vad gäller deras ideologiska förutsättningar. Böckerna är **Lena Anderssons** *Egenmäktigt förfarande*, **Therese Bohmans** *Aftonland*, **Elise Karlssons** *Klass*, och **Karl Ove Knausgårds** *Min kamp*. Vad de

här ganska olikartade romanerna har gemensamt är dels olika grader av autofiktio, dels att protagonisterna hyser en skepsis mot ett intellektuellt liv, mot tänkandet som sådant, eftersom de inte upplever sig ha någon användning för det. De upplever tänkandet som något inautentiskt, ja, i grunden överkligt. Grigoriev belyser hur protagonisterna i dessa romaner, alla med bakgrund i ett akademiskt liv, landar i ”insikten” att det inte går att göra något av dessa kunskaper och att tänkandet inte lönar sig i längden. Tvärtom upplever de att tänkandet distanserar dem från ”det som verkligen betyder något”: det jordnära, vardagliga, känslomässiga och privata; tänkandet handlar, kort och gott, inte om dem själva och är därför onödigt. Det råder ett slags diglossi, där de intellektuella insikterna (enligt dem pretentionerna, överdrifterna och rena vanföreställningarna) inte går att översätta till vardagslivet, det autentiska, innerliga, där man äntligen ”är sig själv”, vilket är samma sak som att känna, shoppa, dricka latte på någon kafékedja, kolla på tv, kort sagt: anamma den livsstil som förmedlas i populärkulturen. Det här är liksom att vara normal, att ha lyckats: en tillvaro där man har sänkt ribban så lågt att det inte krävs någon ansträngning eller man inte önskar någon utveckling: *it is what it is*: ett liv där man accepterat status quo.

Huvudpersonerna i flera av dessa böcker vill bli författare, men de orkar inte engagera sig i ett intellektuellt liv, och är inte nödvändigtvis intresserade av litteratur. Grigoriev skriver:

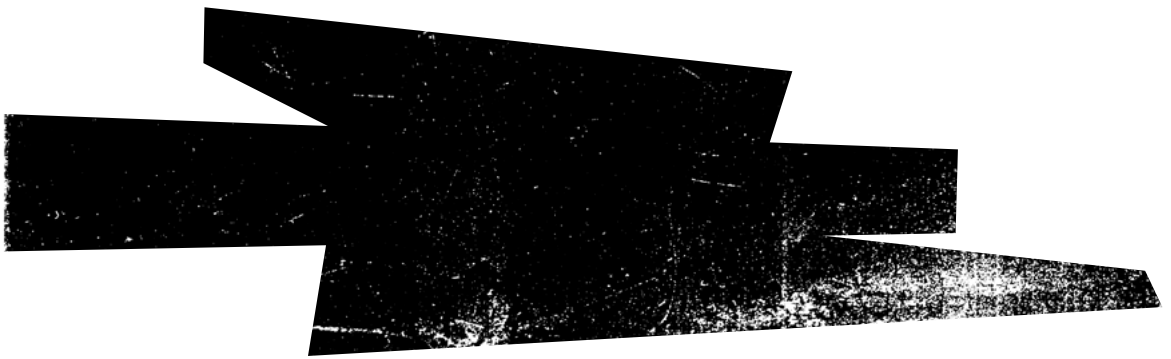
*För att bli författare krävs ingen litterär bildning; vem som helst kan bli författare till en berättelse om sig själv. I vardagsverkligheten står den tekniska skickligheten, bildningen och utbildningen mycket lågt i kurs, ja, enligt Karl Ove är dessa rent av kontraproduktiva och borde upphöra.*

Jag rekommenderar att man läser Grigorievs essä i sin helhet, för det är verkligen frappe-

rande och ögonöppnande läsning, och desto mer intressant för att de romaner han skärskådar är representativa för litteraturklimatet i stort. Möjligen har Grigoriev låtit sig inspireras av den tyske litteraturvetaren **Moritz Bassler**, som gör liknande närläsningar i sin bok *Populärer Realismus. Vom International Style gegenwärtigen Erzählens* (Populärrealism: om samtidslitteraturens international style). Bassler är inte upprörd över populärlitteratur, eftersom den inte utger sig för att vara något annat än underhållning. Det som bekymrar honom är när den här sortens populärrealistisk litteratur, för att citera **Markus Huss** i en understreckare om den här boken (SvD 7 november 2023), låtsas vara Stor Konst i bemärkelsen sanningssägande, omstörtande, tankvärd – utan att ha täckning för det. När den sortens litteratur blir i det närmaste allenarådande, och också litteraturkritiken och litteraturvetenskapen ”omfamnar samtidens midcult-ideal och avfärdar den litterära modernismens formspråk som avdankat, elitistiskt, chauvinistiskt och irrelevant” har vi en ganska bekymmersam situation. Inte minst för att den situationen – enligt Bassler formade av sociala mediars uppmärksamhetsekonomi, jag skulle lägga till humanioras minskade betydelse, en sjunkande bildningsnivå och en svagare läsförmåga och kulturkompetens – gör oss mycket enklare att manipulera.

Det är ju ändå inte för att man ska kunna stå emot olika manipulationer, eller av andra instrumentella eller rationella skäl man envisas med litteraturen: den ger något som inte så lätt kan ringas in och förklaras. Den behöver inte heller vara skriven i modernistisk anda för att något meningsfullt ska kunna hända i den, och framför allt är böcker som är skickligt skrivna med avseende på språk och form ingen garant för litterär livskraft. Men, om nu läsning av seriös och mer utmanande skönlitteratur verkligen gör oss mindre benägna att låta oss manipuleras, hur kan det då komma sig att så många läsande människor låtit och låter sig manipuleras och passiviserats? Av exempelvis just det beteen-

de och den uppmärksamhetsekonomi som råder på sociala medier, där många, också tänkande människor, tillbringar en stor del av sin tid, med resultatet att det finns mindre tid för annat? Också på sociala medier pågår förvisso intressanta meningsutbyten och diskussioner, men det är ändå uppenbart att allt fler iscensätter och omfamnar ett livsstilsalternativ som till stor del består av trams, och där det färdigtuggade och allmänna ges företräde framför det särskilda och utmanande. Kanske för att det i rådande paradigmen framstår som rentav livsviktigt att framstå som normal och lyckad, hellre än att stå för någonting som riskerar att föra ut en i den skräckinjagande marginalen, hur meningsfullt det än skulle kunna tänkas vara där. Vi riskerar alla att utvecklas till ett slags opportunist. Om också intellektuella personer blir antiintellektuella, anser att tänkandet och kunskapsutvidgandet är ovidkommande, att det inte har något väsentligt eller verkligt att säga oss i en tillvaro som antas vara vad den är och helt alternativlös, vad händer sedan? Och sedan? Med samhället, och med våra egna korta liv?



**Ulrika Nielsen** är verksam som författare och förläggare på Ellips förlag, och har gett ut ett tiotal böcker i olika genrer, senast *Tingen* (Schildts & Söderströms 2022).